

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐԵԱՆ

(Շաբ. տես Բզմ. 1921. էջ 840)

լացի, Թէ՛ անդրալպեան գիտնականներէն՝ միաբերան «վերանորոգիչ բժշկութեան», «Նոր Հիպոկրատես», «Զան թշկանեան գիտութեան» հռչակուեցաւ: —

«1696ին Տօթթ. Պայլիւի գրեց իր «ԳՈՐԾԵԱԿԱՆ ԲԺՇԿՈՒԹԻՒՆ» (De praxi medica) ռուսոմետափրութիւնը, և զայն նուիրեց իննովկ. ԺԲԻ. տիբբ 2: Թորելեանի տարին, 1700ին, պապգրուութեան տուաւ Հոռմայ մէջ իր «Բանախօսարիւններ» (Dissertationes), և Մայիսի շուրջ, անոր բնութեան, գործածութեան, և հիւանդութեանց վրայ գրած ճառին մէջ՝ առիթ գտաւ խօսելու «Պարոն Ֆրիւսէֆի Զոր»-ին վրայ ալ, որ քարահարութեան դէմ՝ աչքի զարնող և շատ ապահով ազդեցութիւն մ'ունի, որ և պատուիրուած և գործածուած ալ էր իտալիոյ մէջ հիւանդանոցներուն մէջ: Ճիշդ է որ Պայլիւի սակաւաթիւ նախադասութիւններ կը նուիրէ հրաշագործ բմպելիքին «Զարմաճայի յատկութեան» վրայ... Բայց ոսկեղինիկ և պղնձի վրայ արծանագրուելու արժանի խօսքեր. որ և բժշկութեան Դպրոցապետէ մը արտասանուած ըլլալով՝ արտաքոյ կարգի յարգ ունին: — Մինք Անդամագէտ... մեռաւ Հոռմուտիս Գոդըին մէջ դեռ 38 տարեկան, 1708ին «Հոռմ Գաղթին և բոլոր Գրականական Հասարակապետութեան անբացատրելի սգով», ու Թաղուեցաւ Corso փողոցին վրայ Ս. Մարկեղոս եկեղեցւոյ կրկէսին մէջ:

Հոռմայ Եսկուպիոսի հրաշալի գործերը (լատին լեզուով) բազմաթիւ տպագրութեանց պատին ունեցան: Ահա անոնց մէկ շարքը. Լիոնի մէջ՝ 1704, 1715, 1745, 1765. — Փարիզ՝ 1711. — Անվերսա, 1715, 1719. — Bâle, 1737. — Վինետիկ 1754 ևն. Փարիզու մէջ կրկին տպագրուեցան Փրինէլի ծանօթութիւններով: Ուրիշ տպագր. մ'երեցաւ Լայպցիգի մէջ 1827ին C. G. Kühnի տառերով: Ներկայիս ալ Պայլիւիի հատորները «volitant per ora virum» (բերնէ բերան կը շրջին):

Հ. Գ. ՈՍԿԵԱՆ

Բաղդատութիւնը քննադատութեան ազդակներէն մին կրնայ համարուիլ այն պարագային, երբ երկու երկերը արուեստի միևնոյն դպրոցին կը պատկանին: Ասէ՛ դուրս անկա կը ծառայէ փնտռուած ճշմարտութիւնը աւելի որոշապէս և պայծառագոյն կերպով ցոյց տալու: Երբ վահան Տերեանի խորհրդապաշտութիւնը բաղդատեալ վէպէնի կամ Մելլարմէի դպրոցին, անշուշտ անկա փոքրիկ տեղոյն շուշան մը պիտի ըլլայ կարմիր և սպիտակ շուշաններու պսակին մէջ. Բայց անոր բոլորը հայ գրականութեան պարտէզը կը խնկաւետէ, որովհետեւ ինքնին փոքրիկ է պարտէզը՝ որուն մեծագոյն մշակներէն մէկը հանդիսացաւ Տերեան: Զի բաւեր ունենալ ճոխ երեւակայութիւն, ծաղիկներու անսահման աշխարհին մէջ ընտրելու համար առանձնայատուկ և հնգնատիպ բոլորով ծաղիկ մը, — պէտք է անոր հունտը սերմանած ըլլալ իր սրտին վերջերուն մէջ, գեղարար զարուսի մը կարմիր երազին համար, և զգալ որ սրտին սափորը կը փրփր, որովհետեւ արմատ ծաղիկը հալուէ (aloes) մըն էր, որուն պարմառը այնքան զօրաւոր է և խռրաթափանց...

Տառապանքը և Երազը բզքտած էին այս կանացի քեղութեամբ զեղուն բանաստեղծին սիրտը: Լուսնային ուրուականներ կը լեցնէին անոր հոգեկան աշխարհը, ուր արծաններու և մեռելնեւրու խորհուրդը կ'ապրէր: Զայնէր կային՝ զորս ան կը զգար աւելի քան թէ կը լսէր: Ստուերին կապածորան շրթունքները անոր համբոյրներ կու տային և Սէրը մարմին չունէր անոր համար: Ես քիչ անգամ կարդացած եմ, մանաւանդ հայ գրականութեան մէջ, «Խրիկնամալ» ի նման քերթուածներ, որոնց մէջ Հոգին ինքնեղորէն ընդունած ըլլայ առաջին պատկերը շուրջի անսահման իրերուն, և անոնց կեանքովը բարախէ, անոնց էութեանը մէջ անէանայ, որովհետեւ Անկա իր տարտղետած մասնիկները կը կարծէ վերագտնել անոնց մէջ, և այնքան հեռակարօտով կը սկսի նոյնանալ անոնց՝ մինչև իսկ անարտայայտ և լռին խորհուրդներուն:

Շուտով կը լսէ ազմուկը դաժան,
Աւ սիրտը կը զգայ ցայեղի գափուկ.

Դու նորից կ'իջնես, նուրբ իրերնսմամ,
Գո խաղաղ մուրով զգուշ-խուսափուկ:

Տխուր թևերդ անձայն կը փռես,
Կը զրկես հողը կանացի նազով,
Երկնքում անուրջ աստղեր կը փռես,
Կը լքենս հոգին անուշ երազով:

Յուրաքանչյուրից յաւիտեան դժգոհ՝
Աբրաքո կարօտ է քո զգեսններին,
Դու ինձ չես խաբուած, ցնցոյշ երկնոյ,
Անուշ երեկոյ, մեղք ու ժառերի՜...

Կը նստած անվերջ, կը նստած մնակ.
Դու կը փարսես ինձ թևերով ճկուն,
Քնքոյշ կը զգեսս յոյս ու յիշատակ,
Կը պարզես մեղքիկ ցուլքդ իմ հոգուն:

ձևարիտ բանաստեղծի մը մտածումները պէտք է ցայտեն իր զգայութիւններէն: Քննադատը պարտի որոշապէս տեսնել այն տարբերութիւնը՝ որ կայ ինքնեղ և արուեստական գրուածքներու միջև: Երբեմն այնքան դժուարին է ի վեր հա- նել մտածումի կամ արուեստի հոգեբանութեան թերութիւն մը՝ ճարտարութիւն և թերես անգիտակ- ցօրէն քողարկուած կշիռն ինչ եղանակ տրու- մովը:

Այսօրինակ պարագաները յաճախադէպ են Վէռլէնի սանձարձակօրէն խորհրդապաշտ երկե- րուն մէջ: Վահան Տէրեան ամբողջ զգայութիւն է, ամբողջ զգայնական մտածում, եթէ կարելի է այսպէս կոչել իր անհունապէս եթերային հոգեղինականութիւնը: Պատրէռեան ազդեցու- թիւնները բացայայտ են հոս ու հոն իր գրուածք- ներուն մէջ: Վէռլէնի ազդեցութեան մասին ըրած եմ արդէն անհրաժեշտ և ընդարձակ դիտողու- թիւններ: «Իրիկնսմամ»ին բովանդակ զգայու- թիւնը Պատրէռեի հետեւալ տողը կը յիշեցնէ.

Entends, ma chère, entends, la douce nuit
[qui marche!]

Երկնային կապոյտը, աստղերուն պարտէզը, տրոմանոյշ երեկոն Վահան Տէրեանի սիրած պատկերները կը յօրինեն: Ինչ գոյներու մէջ ան պիտի կարենար թաթաւել իր վրձինը, եթէ ոչ «անոյշ» և «տրտում» իրիկուններու թաւանը- ման վարդին և կապոյտին, լուսնակի «մեղմ» ու «զողողոյ» Ժպիտին և խաւարի «տրտութեան Ժանեակներու» սեւին մէջ...

Յնորքի գաւակ՝ ան կը սրբեր ամէն ինչ որ անհասելի զեղեցիկութիւն էր, անվախճան կա-

խարդանք և անսաման վիշտ: Անոր փայփայած և օրօրած երոյր սէրերը երկնային կարօտն ու- նէին, երբ մեղքին թոյնը անոր դալկանար շրթունքները կ'այրէր:

Անաւասիկ սիրերդ մը որ այնքան խանդա- ղատանք և տխրութիւն կը ծորէ.

«Նա ունէր խորունկ երկնագոյն աչքեր,
Քնքոյշ ու արաւու, որպէս իրիկուն,
Նա մի անձանթ երկրի աղէկէ էր,
Որ աղօթքի պէս ապրէր իմ հոգում»:

Տէրեանի արուեստը հզօր թոհքներ չունի, ամբողջ փափկութիւն է անիկա, համակերպու- թիւն և կանացի անսաման բարութիւն:

Պարզութիւնը որ սպիտակ պատմունան մը կը հազուեցնէ կարծես իր բոլոր քերթուածներուն՝ անոնց տալով դիւերական դիցանոյշներու խոր- հերդատիպ երևոյթ մը, երբեմն ստանալորին տաղտուկէն կը տուայտի: Փնտռուած և արուես- տական էջերը սակայն հազուագիտ են իր հա- տօրին մէջ, ուր զգացումը կը տիրապետէ միշտ:

Տէրեանի տաղաչափութիւնը՝ բաղդատաբար ռուսահայ բանաստեղծներուն՝ հարուստ է, բայց անասելի թերութիւններով լեցուն: Ամբողջ նո- բազոյն հայ քերթողութեան մէջ Վարուժանը միայն յարգած է զրեթէ միշտ հայեղէն տաղա- չափութեան օրէնքները: Սխալները հազիւ թէ ակներե կը թուին ըլլալ իր երեք հատորներուն մէջ: «Ը» ի օրէնքը ոչ մէկ ատեն յարգուած է՝ մինչև իսկ Եղիշէ եպսկ. Գուրեանէն սկսեալ մինչև Վ. Թեքէեան, որոնք ինծի համար քեր- թողական արուեստին ակնյայտին վարպետներն են կը համարուին: Իսկ թէ ինչքն պիտի ունենայի ըսելիք, եթէ հարցը դառնար ռուսահայ բանա- տեղծներու շուրջ...

Վ. Տէրեանի քնարը շատ աւելի հնչական չէտեր պիտի ունենար, շատ աւելի հզօր կշիռն իմ և քաղցրագոյն եղանակ մը, եթէ տաղաչա- փութեան օրէնքները անտեսուած չլլային իրմէ: Գերթուածի մը եղանակաւորումը իր կշիռն իմ է՝ զոր ստեղծելու համար չի բաւեր միայն հե- տեւի ընդունուած օրէնքներու, այլ մանաւանդ անհրաժեշտ է գիտնալ քառերուն նոյնքանու- րիւնը և անոնց խորունկ և ճշմարիտ խնկարիւնը: Ֆրանսական արձակին ամենահզօր կախարդիչը՝ Ֆլայէր, ձիշտ բառին և նուագաւոր բառին մե- ջէ կը գտնէր կարևոր պարաւանդում մը¹, երբ կան այնպիսի արձակներ, մանաւանդ Ֆլայէրի

1. Տեսնել իր «Նախախներ»:

գրականութեան մէջ (Madame Bovary) գործ բարձրաձայն կարգաւորով նուազի մը խորունկ և հզոր ներկայութիւնը կը զգանք, գերազանցօրէն անհրաժեշտ է ուրեմն քերթութեան մը նուագաւորը ըլլալը:

Վահան Տէրեանի լեզուն պարզ է՝ ինչպէս իր արուեստը, և արդէն ճիշտ բառամթերք մը բռն լորովին տարբեր ձև պիտի տար իր քերթողութեան: Բառերը սովորյալ միջնորդներ են միշտ բանաստեղծին հոգիին և մեր հոգիներուն միջև: Եթէ անոնք չեն կրնար մեզ հարկադրել որպէս զի պահ մը կանգ առնենք իրենց ներկայութեան ի տես, քերթումը կը թօշնօ ծաղկի մը նման, որուն բոլոր մեղած է և որուն զոյները արև չեն տեսած բնաւ քերթողին սրտին մէջ: Բառերը պէտք է որ ունենան իրենց խորհրդաւոր ոյժին հետ արուեստին ոյժը, որ հրաշքի մը պէս կը յայտնուի, որովհետև իրեն ծնունդ տուող զաւտ-նիքները անծանօթ են միշտ շատերուն: Եւ երբ անոնք կը դադրին զաղտնիք ըլլալէ, կը մնայ դարձեալ Ձևին գեղեցկութիւնը՝ որ հրաշք-ներուն հրաշքն է միշտ:—

Բանաստեղծին տրուած է տիրել զոյնի և ձևի ներդաշնակութեան: Ան պիտի կարենայ միշտ բարձրանալ մինչև Գաղափարին անսահմանութիւնը իրականութեան և կեանքի սահմաններուն մէջ:

Օսկար Ուայլտը ըսած է անոր համար.

«Քերթողը գերազայն արուեստագէտն է, որովհետև ան տիրականօրէն կը տնօրինէ զոյնը և ձևը:

Ասկէ զատ ան է ճշմարիտ նուագածուն:

Ան է տէրը ամբողջ կեանքին և բոլոր աշխարհայեցողութեան:

Վահան Տէրեան այն բանաստեղծներէն է՝ որոնք իրենց սիրտը թուղթին վրայ կը թափեն: Պէտք է սակայն երկար ժամանակ լեցուցած ըլլալ իր սրտին սափորը տեսանելի աշխարհին անկողնիէլ գանձերէն, զայն քանդակած ըլլալ և փշրել անպատում բիւրեղի մը պէս արեւով ու լուսնով սոկեզօփուած: Բառերը միայն տեսաւ, նելի աշխարհը ցոյց կու տան մեզի իր իրականութեան սահմանաւորումին և իր ներշնչած մտածումին անսահմանութեանը հետ անբաժանելի: Անոնք իրենց պարզութեան մէջ պէտք է նմանին գոհարներու՝ գործ ճարտարօրէն հարկ է ընդելուզել Գեղեցկութեան Ձևին մէջ: Անոնք եղանակաւորումը չի բաւեր լոկ մը մտածումը կեդրոնացնելու. անիկա պարզօրէն լսողութեան հաճոյք մը պիտի աւթեր լոկ այս պարագային Գաղափարը, զգայութեան ծաղիկ, պէտք է բար-

ձրանայ անոնց ընդմէջէն, և անոր բոլոր նուագին անուշութիւնը պէտք է ըլլայ:

Վահան Տէրեանի բառերը յաճախ ունին այս գեղեցիկ զօրութիւնը՝ որ բանաստեղծին յուզումը կը փոխանցէ մեր զգայութեան.

Ու սերսս կը զգայ քայլերդ փափուկ.

Լսողական զգացողութեան այս հոգեղինացումը մը փոխաբերութիւն մըն է, որ արագօրէն չ'անցնի մեր մտքին աշխարհէն: Բանաստեղծին ներհայեցողութիւնը այնքան խորունկ է և անսահման որ արտաքին աշխարհին ամբողջ կեանքը, ամբողջ իրականութիւնը երազի մը չափ անոյշ կը թուին. ձայները կը զգացուին միայն, և արդէն երբ «Իրկիսաժամը» կը քալէ Ատուերին կապոյտ ճամբաներուն վրայ, ծաղիկները միայն կը հեծեն բանաստեղծին շրթունքներուն պէս.

Ու սերսս կը զգայ քայլերդ փափուկ...

Ես կրնայի բազմապատկել այս օրինակները՝ որոնք աւելի ցոյց կու տան քան երկար վերլուծածում մը. բայց արդէն ըրած մէջբերումներս զարգարուած են այսպիսի թանկագին յղացումներով.

Նա՛ մի անծանօթ հրկեր աշէիկ էր

Որ աշթթի պէս ապրեց իմ հոգում.

Աղօթքներ կան՝ որոնք մեր հոգիներուն մէջ կ'ապրին, անբիծ և կախարդական շուշաններու պէս, անբայտ ու խորհրդաւոր: Վ. Տէրեանի հոգին աւերակ մայր-տաճար մըն էր, բազմա-քանդակ ու մթաստուեր, ուր Աղօթքները միտան և ջահերը մարեցան, երբ տակաւին արեւը կը բարձրանար ծովերու կապոյտէն դէպի երկնաւանդ կապոյտը: Անոր մահը ողբերգական պիտեման էր կեանքի ցաւագին կատակախաղին, որուն մէջ ան լացաւ ապրելու ամենազաւրան հաճոյքը, ու ոսկի հէքեաթներ հիւսեց իր վիրաւոր սրտին...

Նիցչէի «Ջարադուստրա»-ն կ'ըսէ թէ՛ բանաստեղծները իրենց ունեցած ծանծաղուտը կը վրդովեն զայն խորունկ ցոյց տալու համար: Վահան Տէրեան խեղդուեցաւ իր ծանծաղուտին մէջ, որովհետև անոր հոգիին մէջ ովկէան մը կար, և կեանքը, տափակ և ունայն կեանքը սիրելու համար՝ արուեստին մարգարիտը պէտք էր տնեւ...:

Փարիզ 1921

ԱՐՄԵՆ-ԵՐԱՍ